
"FORJIT MY NET": FRIESE EMIGRATIE NAAR DE VERENIGDE STATEN AAN HET EIND VAN DE NEGENTIENDE EEUW

A. Galema

"My scil in oare sinne daegje
In nije striid brekt for my oan;
Yet tsjuster is de dei fen moarn,
Mardy hwet wol, moat ek hwet waegje.
Hjir bloeit myn lok net maer; de takomst winkt sa go
Farwol myn heitelan, lan det ik lieuwje, nou far wol."

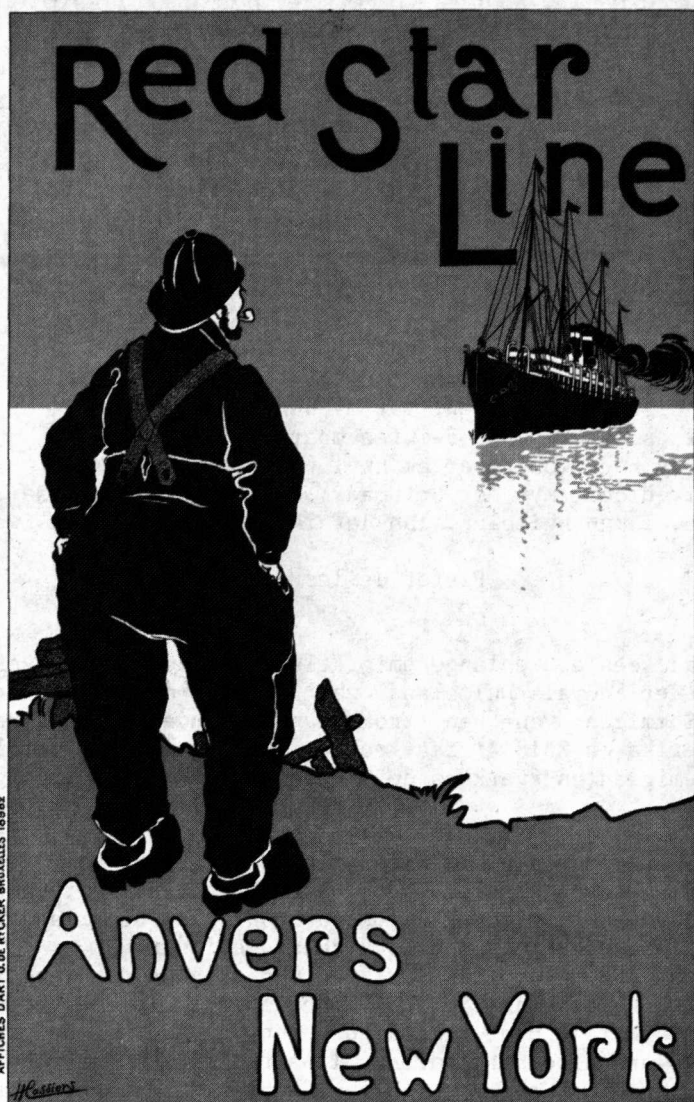
Pieter Jelles Troelstra, 1909.

Er bestaat een eeuwenlange emigratie-traditie van Friezen uit zowel Nederland als Duitsland naar andere delen van de wereld. Sommigen van hen trokken naar landen als Australië, Zuid-Amerika en Zuid-Afrika, echter het grootste getal van Friese emigranten verkoos de Nieuwe Wereld als vestigingsgebied.

In de negentiende eeuw is emigratie uit Europa naar de Verenigde Staten een algemeen verschijnsel geweest. Met name aan het eind van dit tijdvak trokken ook uit Nederland grote groepen landverhuizers naar overzeese gebieden.

Tussen 1880 en 1900 arriveerden volgens de Amerikaanse statistieken meer dan 80.000 Nederlanders in de Verenigde Staten.(1) Het is niet bekend hoevelen van hen uit de provincie Friesland afkomstig waren. Illustratief is een schatting van 1922 in Kent County, Michigan, waar zich een hoge concentratie van Nederlanders bevond: ongeveer 13.000 Friezen van geboorte of komaf had zich daar gevestigd temidden van een totale bevolking van 200.000.(2)

De emigratie van Nederlanders naar de Verenigde Staten is

proportioneel gezien, als deel van de gemiddelde totale bevolking, van veel minder betekenis geweest dan bijvoorbeeld die uit landen als Engeland en Duitsland.(3) Met betrekking tot de Friezen valt daarmee eveneens te benadrukken dat zij slechts een zeer klein ingrediënt in de grote Amerikaanse smeltkroes vertegenwoordigen. Hoewel zij met eigen gemeenschappen en etnische organisaties mede kleur gaven aan het gedifferentieerde beeld van de immigrantenbevolking uit de negentiende eeuw, zijn zij overwegend onbekend gebleven voor het gemiddelde Amerikaanse publiek.(4) Dit kan verklaard worden uit het feit dat de Friezen voor de meeste Amerikaanse wetenschappers geen aparte etnische groep vormden, maar gewoonweg onder de noemer van 'Nederlanders' of 'Hollanders' gerangschikt werden. Daarbij komt dat zowel in Amerikaans als Nederlands statistisch bronnenmateriaal de Friese emigranten eveneens niet onderscheiden worden van de overige Nederlanders.

Men kan zich afvragen wat het 'Leitmotiv' is voor de bestudering van de Friese emigratie naar de Verenigde Staten aan het einde van de negentiende eeuw. In de eerste plaats wordt zij bepaald door het min of meer karakteristieke sterke etnische zelfbewustzijn van de Friezen zelf. De eerste generaties immigranten onderscheidden zich zonder meer van andere Nederlanders doordat zij niet dezelfde taal spraken en, minder evident, doordat zij vasthielden aan eigen tradities en karakteristieken. Henry van der Pol, schrijvend over het dorp Friesland in South-Dakota, maakte bijvoorbeeld melding van de groep Friezen die zich daar vestigde in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw:

"Someone said they were short of purse and long of pedigree. Not all of them were prepared for pioneer life. They were a class-conscious group who seldom spoke to the less-cultured Hollanders or to the hard-bitten old-timers or the hard-working homesteaders around them... To the earlier non-Dutch settlers, the Friesland folks were quite a source of interest and discussion but there wasn't much neighbouring. To other immigrants' children, their stress on 'family-background' or on 'respect for rank' smacked of what seemed to us 'old country stuff'. Like most children of emigrants, we were afraid of being old-fashioned."(5)

Een ander motief kan gezocht worden in de vestiging van Friezen in aparte groepen, weliswaar niet per definitie los van andere Nederlanders. Dit gold echter ook voor emigranten uit andere provincies in Nederland.

Als laatste zou genoemd kunnen worden dat een aantal emi-

granten van Friese komaf substatieel bijgedragen heeft tot de openlegging van de Amerikaanse 'frontier' en dat sommigen van hen een leidersrol vervuld hebben.(6)

De overlevering betreffende Friezen in de Verenigde Staten zou wel van zeer mager kaliber gebleven zijn, als er tussen 1847 en 1855 geen hausse in de immigratie had plaatsgevonden. Welke indruk de omvang van deze landverhuizing op tijdgenoten maakte kunnen we lezen bij Mr. J.P.G. Moorrees die in 1847 de landverhuizing tekende als een beweging die met schrikbarende snelheid om zich heen greep. Hij zag hele scharen wegtrekken, die zich eerst 'a tout prix' van hun onvervoerbare have hadden ontdaan. Dorpen liepen leeg: "Bij honderden beklimmen zij den driemaster die hen aan gene zijde van de oceaan zal nederlaten", aldus Moorrees in een beschouwing over de landverhuizing vanuit volkshuishoudkundig oogpunt.(7)

De toename in de overzeese emigratie resulteerde uiteindelijk in de verspreiding van Friezen tussen Oost- en Westkust van de Verenigde Staten met als concentratiepunten: Chicago in Illinois, Pella in Iowa, Grand Rapids en Holland in Michigan en Paterson in New Jersey. Kleinere Friese gemeenschappen vestigden zich in Whitinsville in Massachusetts, Goshen, Lafayette en New Paris in Indiana, Hebron en South Holland in Illinois, Bellflower, Artesia en Ontario in California, Passaic in New Jersey en Orange City in Iowa.

De grote aantallen landverhuizers die in het midden van de negentiende eeuw de oceaan overstaken, werden nog overtroffen door de uittocht in de jaren tachtig en negentig daarna. G. Jellinghaus geeft in zijn proefschrift van 1894 de geruchtmakende cijfers van 58.000 emigranten naar Amerika tussen 1883 en 1894 met als topjaar 1893, toen 7757 landverhuizers hun geboortegrond vaarwel zegden.(8) Hieronder bevonden zich velen uit de provincie Friesland: tussen 1880 en 1899 waagden meer dan 15.000 de overtocht naar de Nieuwe Wereld. Zij zorgden ervoor dat Friesland van jaar tot jaar een negatief migratie-saldo vertoonde en dat zij in deze periode, tezamen met Groningen en Zeeland tot de enige provincies behoorden met een vertrekoverschot ten opzichte van andere provincies.(9)

De uittocht was het grootst in het kleibouw- en kleiweidegebied, wat het merkwaardige feit naar voren brengt dat de migratie uit de gebieden met de geringste bevolkingsdichtheid het meest omvangrijk is geweest. We spreken dan over de gemeenten Oost- en West-Dongeradeel, Ferwerderadeel, Het Bildt, Barradeel en Wonseradeel. Ieder van deze gemeenten bleef in de periode 1880-1900 beduidend beneden de gemiddelde bevolkingstoename van 39 procent. Hieraan is de emigratie naar de Verenigde Staten ongetwijfeld debet geweest. Uit

Barradeel vertrokken bijvoorbeeld in de laatste twee decennia van de vorige eeuw 1057 landverhuizers naar Amerika, terwijl die gemeente in 1880 slechts rond 8000 inwoners telde.(10)

Wat bewoog al deze lieden hun land te verlaten? Hadden velen het gevoel dat het met Europa was afgelopen en dat Amerika het land van de toekomst was? Werd het beeld dat de potentiële Friese emigranten van de Nieuwe Wereld hadden bepaald door het etiket 'vrijheid'? Of waren het misschien meer de levensomstandigheden in de Friese bouwstreek die de gedachten en ideeën betreffende een nieuw vaderland voedden? Vanzelfsprekend zullen zowel overwegingen van materiële als van ideële aard samengewerkt hebben om tot landverhuizing te besluiten. Vast staat, dat er aan het einde van de negentiende eeuw op de Friese kleigronden sprake was van een emigratie-traditie. Bovendien werkte de bedrijvigheid van agenten van de verschillende stoomvaartmaatschappijen voor wie het vervoer van landverhuizers veelal een levensvoorwaarde was, zeker niet remmend op het vertrek van velen. De Red Star Line te Antwerpen telde bijvoorbeeld onder haar agenten in Friesland de toentertijd zeer geziene Friese volksdichter Tsjibbe Gearts van der Meulen die de tijdgeest, en ongetwijfeld ook zijn persoonlijk belang, verwoordde in de alom bekende volzinnen: "Amerika, dou lan fen dream en winsken, ho great en ryk fen sé ta sé".

Eveneens zal het feit dat vele landverhuizers in spé contacten onderhielden met eerder vertrokken familieleden en kennissen van invloed zijn geweest. De verhalen welke over Amerika de ronde deden varieerden van lofzangen tot klagen, gedeeltelijk afhankelijk van het proza dat door de immigranten over de oceaan gezonden werd. Generaliserend gesproken gaven zij toch vaker een positief beeld van het tweede vaderland. Dit is op meervoudige wijze verklaarbaar: enerzijds zal eergevoel de immigrant belet hebben negatief verslag te doen van een besluit tot emigratie dat in feite onherroepelijk was. De meer positieve berichtgeving zou ook aan een emotionele wens kunnen voldoen: het bewerkstelligen van de overtocht van familieleden en vrienden, opdat zij zich bij de reeds gevestigden zouden kunnen voegen.

Anderzijds hebben vele emigranten uit de Friese kleibouwstreek met name hun materiële positie daadwerkelijk kunnen verbeteren. De laatste twee decennia van de negentiende eeuw gaven een weinig rooskleurig beeld te zien met betrekking tot de landbouw, welke het hoofdmiddel van bestaan was op de Friese klei. De landbouwcrisis manifesteerde zich aan het begin van de jaren tachtig en had diepgaande gevolgen voor de agrarische sector, maar tevens voor de nauw daarmee gelieerde beroepsbevolking, ofwel zij die rechtstreeks van de werkgele-

genheid in de landbouw afhankelijk waren.(11)

Van de emigranten uit de eerdergenoemde gemeenten was het grootste deel landarbeider of pachter, soms eigenaar, van twee tot vijf hectare bouwland wat zeer intensief werd bewerkt (gardenier). Zij werden door de agrarische crisis geconfronteerd met toenemende werkloosheid, een meer autoritaire houding van de boeren en met lamheid geslagen pogingen om de ontwaakte begrippen van sociale rechtvaardigheid ook in de plattelandssamenleving toe te passen.(12) De grote toename van overzeese emigratie in 1881 moet daarom zeker gezien worden binnen dit economisch-sociale perspectief, wat zelfs in vele gevallen als het meest zwaarwegende motief kan worden aangeduid. E.G. Ravenstein formuleerde in 1889 de motivatie als volgt:

"Bad or oppressive laws, heavy taxation, an unattractive climate, uncongenial social surroundings and even compulsion (slave trade, transportation), all have produced and are still producing currents of migration, but none of these currents can compare in most men to 'better' themselves in material respects".(13)

De ervaring in de landverhuizing in de jaren tachtig valt niet terug te voeren op een aantal motieven welke in het midden van de negentiende eeuw gespeeld hadden, met name de zucht naar meer religieuze vrijheid van de afgescheidenen. De verbintenis van de eerdergenoemde emigratie-traditie in de bouwstreek met de religieuze achtergrond van de emigranten, welke overeenstemde met die van hun voorgangers, is van belang geweest. Zij heeft ervoor garant gestaan dat de emigranten uit Noord-Friesland hun geestelijk-sociale positie in de Verenigde Staten in vele gevallen door reeds daarvoor aangebrachte structuren bepaald zagen. Het contact met familieleden of kennissen overzee functioneerde hierbij als emigratie-stimulerende factor van de eerste orde, maar staat niet zonder meer voor de explicatie van oorzakelijke motieven.

Friezen in Sioux County, Iowa 1880-1900

In 1847 werd onder leiding van Ds. H.P. Scholte de stad Pella gesticht, als eerste nederzetting van Nederlanders aan de westkant van de Mississippi. De bronnen van bestaan in de nieuwe kolonie werden voornamelijk bepaald door de voor de landbouw zeer geschikte grond, welke later in immigrantenbrieven veelvuldig 'the rich black Iowa soil' genoemd zou worden. De Des Moines-rivier en de weg naar Keokuk werden als

goede handelsroutes aangemerkt, maar uiteindelijk werd de in 1866 in gebruik genomen spoorlijn bepalend voor de bereikbaarheid en bloei van de gemeenschap.

Reeds in 1860 was er echter rond Pella nauwelijks meer goedkoop land te verkrijgen, aangezien het gebied compleet in handen van speculanten was gevallen. Er werden in 1867 landprijzen van meer dan 60 dollar per acre betaald. Daarbij kwam dat de bestaande bedrijven enorme oppervlakten besloegen en geen ruimte gaven voor opdeling in kleinere ondernemingen.

In 1869 reisde een door inwoners van Pella gevormd comité westwaarts, op zoek naar onontgonnen land. Deze pioniers, waaronder meerdere Friezen, met name Jelle Pelmulder uit Bornwird, vonden uitgestrekte stukken land, die verkregen konden worden volgens de Homestead Act, die in 1862 door de Amerikaanse regering was uitgevaardigd. Hierdoor kon een gezin aanspraak maken op 160 acres, als zij bereid en in staat waren de grond gedurende vijf jaar te bewonen en te bebouwen. H.S. Lucas schrijft over de excursie naar Sioux County:

"There was much excitement in Pella over the reports, and this was still further kindled by the statements made by the committee members when they returned. Interest in the possibilities of Texas and Kansas ceased, and a meeting was called to discuss northwest Iowa. Attention was centered on the prairie west of Cherokee. Eighty-two persons enrolled in the 'kolonisatie vereeniging' ('association for colonization'), and within one hour they had subscribed for 17,920 acres".(14)

In 1870 werd Orange City gesticht, waarna al snel stadjes als Sioux Center (1871), Hospers (1873), Maurice (1884) en Hull (1895) volgden, vanwege een niet te stuiten landhonger en vanwege de stroom emigranten uit Nederland welke in 1880 pas goed op gang kwam. Groot voordeel bij het tot stand komen van de nederzettingen in Sioux County was het feit dat er reeds een spoorweg naar Junction City (later Le Mars) aanwezig was.(15)

Onder de emigranten die rechtstreeks uit Nederland kwamen, bevonden zich talloze Friezen uit de bouwstreek, die zich vanwege hun agrarische achtergrond zeer aangetrokken voelden tot de goedkope en volgens de verhalen uiterst vruchtbare grond in Sioux County. Bovendien wisten zij zich in vele gevallen opgewacht door familieleden of kennissen die reeds eerder naar Iowa vertrokken waren.

Volgens de Amerikaanse Census hebben iets meer dan honderd emigranten uit de Noordfrieze gemeenten Oost- en West-Dongeradeel, Het Bildt, Ferwerderadeel, Barradeel en Wonseradeel

zich in Sioux County gevestigd. Ieder van deze landverhuizers was geregistreerd voordat ze Friesland verlieten en hun gegevens uit de Nederlandse bevolkingsregisters waren de sleutel om hen opnieuw in Sioux County te traceren. Barradeel, gevolgd door Wonseradeel en Het Bildt leverden het grootste aandeel, terwijl West-Dongeradeel in het geheel niet was vertegenwoordigd. Vanuit Oost-Dongeradeel en Ferwerderadeel vertrok slechts een enkeling richting noordwest Iowa.

We kunnen zelfs nog een scherper onderscheid maken: de meeste landverhuizers kwamen uit slechts drie dorpen, namelijk Minnertsga (Barradeel), Arum (Wonseradeel) en St. Anna Parochie (Het Bildt). Uit dit laatste zouden we kunnen concluderen dat we te maken hebben met een vorm van 'chain migration', oftewel enige kettingreactie. De emigranten uit Barradeel en Het Bildt vestigden zich met name in het Township Holland (Orange City), terwijl de Wonseradelers zich over geheel Sioux County verspreidden.

Het feit dat zoveel nieuwe landverhuizers rechtstreeks uit Nederland arriveerden, werd volgens J. van Hinte grotendeels veroorzaakt door de onophoudelijke groteske en lovende beschrijvingen en advertenties die door Henry Hospers gecreëerd werden. Per slot was hij een invloedrijk man: hij fungeerde als winkelier, bestuurder en manager van Orange City, en niet te vergeten: hij was de landagent.⁽¹⁶⁾ Eveneens manifesteerde hij zich als oprichter en uitgever van de in het Nederlands verschijnende krant **De Volksvriend**. Als men dit blad uit die jaren bekijkt, blijkt het onophoudelijke advertentiecampaagnes voor vestiging in Sioux County te bevatten. Tevens valt een verrassend intensief contact tussen de provincie Friesland en de bewoners van Sioux County te signaleren: bijna ieder nummer van **De Volksvriend** gaf informatie of actualiteiten uit Friesland en moet daardoor als een soort van spreekbuis tussen immigranten en potentiële emigranten hebben gefungeerd.

Opnieuw moet gewezen worden op de effecten van de individuele correspondentie van Friezen in Iowa met het 'Oude Land'. In 1880 schrijft Maaike Huigen naar familieleden in Het Bildt:

"Lieve Vader broeders en Zuster zoo zet ik mij eindelijk neder om u iets van ons te doen hooren. Vooreerst laat ik u weten dat wij allen gelukkig en gezond zijn zoo wel wij en Jacob zijn huishouding als al onze landslieden en hebben van u met blijdschap hetzelfde vernomen doch met treurigheid dat ge daar allen zoo ongelukkig met de oogst en zoo arm zijt. Nu Vader wij hebben ook geen geld maar een overvloed te eten en te drinken en als gij nu maar eenmaal hier waart dan was er geen zwaarigheid meer voor u en hoe gaarne zoude ik u ook nog eens willen be-

zitten want nu zien wij elkander nimmer en natuurlijk al mijne broeders en zusters en als gij bij ons was Vader dan kondet gij een lekker leven hebben want natuurlijk een boer bouwt hier alles zelf voor zijne benodigdheden zoo als tarwe om brood te bakken dat brengt men naar de molen en maken dan meel voor de boeren en gewoonlijk bouwt een boer juist genoeg voor zich zelf en als men dan een geheel jaar onbekommerd brood kan eten is een groot voorregt."(17)

De brieven van immigranten zullen mede bepalend zijn geweest voor het beeld dat de bewoners van de bouwstreek zich van Sioux County gevormd hebben.

Zestig procent van de onderzochte Friezen emigreerde tussen 1888 en 1893. Dit springt in het oog, met name vanwege het feit dat deze periode correspondeert met een dieptepunt in de agrarische crisis in Nederland. Eveneens valt overeenstemming te zien met de bevindingen van R.P. Swierenga, die in de Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten een golfbeweging signaleert: de grootste stroom van landverhuizers begon in 1878, toen de economische positie van de Amerikaanse boeren zich sterk verbeterde, terwijl in 1894 de emigratie uit Nederland met tachtig procent afnam wat samenviel met de economische depressie van 1893 in Amerika.(18)

Opvallend is ook dat de concentratiejaren van de Friese emigratie naar Sioux County met name plaatsvonden nadat zich de ontwikkeling van dit gebied grotendeels had voltrokken. Na 1880 leek er een einde te zijn gekomen aan de serie natuurrampen (sprinkhanenplagen, oogstmislukkingen) van de jaren zeventig en kwamen de nederzettingen in Sioux County tot welvaart. De constructie van de Chicago-, Milwaukee-, St. Paul- en later in 1890 de Great Northern spoorweg, stimuleerde de groei en in 1895 was de bevolking in Sioux County binnen tien jaar bijna verdubbeld tot een totaal van 21.405 inwoners. Homestead-land was niet langer beschikbaar en de aanschaf van een boerenbedrijf vereiste een kapitaalkrachtige achtergrond.

Desondanks blijkt volgens de Amerikaanse Census dat in 1900 ongeveer de helft van de Noordfriese emigranten in Sioux County een agrarisch bedrijf huurde of in eigendom had. Dit duidt op een zeer opmerkelijke ontwikkeling, vooral in het licht van de economische achtergrond der landverhuizers. Slechts een enkeling had in Friesland een eigen huis bezeten of was onafhankelijk ondernemer geweest (nog geen vijf procent van alle landverhuizers!). Dit correspondeert met het feit dat in Friesland volgens statistieken van 1915 slechts 26,8 procent der cultuurgronden door eigenaars zelf werd geëxploiteerd, terwijl dat toendertijd voor Nederland gemid-

deld bijna 47 procent bedroeg.(19)

De meerderheid van de Friese emigranten naar Sioux County bestond uit agrarische arbeiders, dagloners en boerenknechten. Een vergelijking van hun professies uit de Nederlandse en Amerikaanse bevolkingsregisters levert als resultaat op dat de landverhuizers zich qua beroep in hun nieuwe vaderland voornamelijk op hetzelfde terrein begaven als daarvoor, dat wil zeggen: zij bleven agrarisch georiënteerd. Curieus genoeg moet daarbij opgemerkt worden dat twintig procent van de landverhuizers bij het verlaten van Friesland werkloos was, terwijl zij volgens de Amerikaanse statistieken van 1900 te werk gesteld waren of hun eigen onderneming exploiteerden. Het was voor de nieuw aangekomen immigranten meestal niet erg problematisch om werk te krijgen als boerenknecht of als dienstbode. Daarbij bleek ook nog de mogelijkheid aanwezig van het verdiende loon te sparen, vooral omdat men vaak intern bij de werkgever verbleef.(20)

In de Amerikaanse Census van 1900 vindt men ook informatie over de educatieve achtergrond van de immigranten. De bewoners van Sioux County werden geacht op te geven of zij in staat waren Engels te spreken, lezen en schrijven. Vermeld kan worden dat bij binnenkomst in de Verenigde Staten slechts een enkeling zich mondeling van de Engelse taal kon bedienen. Het tijdsbestek waarbinnen men zich de taal van de Nieuwe Wereld eigen maakte varieerde per individu en was van vele externe factoren (zoals bijvoorbeeld zeer geïsoleerd wonen) afhankelijk. Generaliserend valt alleen te vermelden dat de immigranten in het tweede decennium na emigratie uit Friesland vaker in staat waren in het Engels te communiceren.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de Noordfriese immigranten tussen 1880 en 1900 als etnische minderheid een rol hebben gespeeld binnen de multipliciteit van Amerikaanse migratiepatronen. Dat zij in de Nieuwe Wereld een soms opmerkelijke mate van etnisch zelfbewustzijn ten toon spreidden, door bijvoorbeeld hun eigen culturele 'selskippen' op te richten en de Friese taal tot in derde generatie over te dragen, had volgens Van Hinte ook te maken met ontwikkelingen in Friesland zelf. Aan het eind van de negentiende eeuw manifesteerde de 'Friese Beweging' zich duidelijk in de vorm van Friese schrijvers en publicisten die er voor zorgden dat een gevoel van eigen identiteit onder de Friese Amerikanen voortleefde.(21) Vooraanstaande schrijvers als H.S. Sytstra, T.G. van der Meulen, Sjouke de Zee en P.J. Troelstra uitten in hun geschriften de bezorgdheid over het in stand blijven van de Friese cultuur en karakteristieken. Of zij echter het gedrag van de Friezen in de Amerikaanse samenleving mede hebben bepaald, blijft een moeilijk meetbare materie. Ter illustra-

tie kan vermeld worden dat vele Friese Amerikanen de ambtenaren die gegevens verzamelden voor de volkstellingen van 1900 en 1910, op de 'nationaliteitenvraag' te kennen gaven dat zij Fries waren.

In het algemeen gesproken kunnen we zeggen dat de emigranten uit de bouwstreek het Nederlandse emigratiepatroon volgden, zowel in de tijd als qua vestigingsplaatsen. Hoewel zij neerstreken in regio's waar andere Nederlanders naar toe trokken, of reeds verbleven, onderscheidde zij zich door hun concentratie in specifiek Friese buurten of dorpen.(22) De Noordfriese emigranten voelden zich uitermate aangetrokken tot de vruchtbare kleigrond: in Sioux County bewerkten zij hetzelfde type agrarisch land en bleven op de landbouw gericht. Hun emigratiemotieven ontwaakten binnen het stramien van de desorganisatie in het sociale en economische leven van de bouwstreek, gecombineerd met de verschillen in inkomensniveau en werkgelegenheid tussen het 'Oude' en het 'Nieuwe' land.

Er was sprake van synthetische migratiemotieven: push- en pull-factoren determineerden de emigratie terzelfdertijd en zeer aannemelijk (op hetzelfde niveau). Kernpunt daarbij is, dat men mag concluderen dat potentiële Noordfriese emigranten direct reageerden op de Amerikaanse omstandigheden. Meer of minder aantrekkelijke ontwikkelingen in de Verenigde Staten bepaalden een grotere of minder omvangrijke trek overzee. Wat betreft de Friezen in Sioux County tussen 1880 en 1900: zij hebben in korte tijd althans hun materiële positie aanzienlijk kunnen verbeteren, wat ongetwijfeld van invloed zal zijn geweest op het beeld dat men zich in Friesland vormde betreffende mogelijkheden en condities van de Nieuwe Wereld.

NOTEN

- 1.Hartland, J.J.A. *De geschiedenis van de Nederlandse emigratie tot de tweede wereldoorlog*. Den Haag, 1959, p.12-13.
- 2.Frisian News Items. 1948. The Archives, Calvin College, Grand Rapids.
- 3.De Vries, H. "The labour market in Dutch agriculture and emigration to the United States" in: *The Dutch in America*. Rutgers, 1985, 78.
- 4.Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Cambridge, Mass., 1980, 401-403.
- 5.Van Der Pol, H. *On the Reservation Border, Hollanders in Douglas and Charles Mix Counties*. Stickney, S.D., 1969, 306-307.

6. Denk bijvoorbeeld aan Marten Annes Ypma, Oepke Haitzes Bonnema en Worp van Peyma. Zie hiervoor de geschriften van J. van Hinte.
7. Moorrees, J.P.G. **Landverhuizing vanuit een volkshuishoudkundig oogpunt beschouwd**. Deventer, 1847, 1-25.
8. Jellinghaus, G.W.M. **De staat tegenover de landverhuizing**. (Diss.) Leiden, 1894.
9. De Vries, H. "Labour market", 90.
10. Ter Heide, H. **Binnenlandse migratie in Nederland**. Den Haag, 1965, 466.
- Reyne, K. "De uittocht der plattelandsbevolking" in: L. Simons (Red.) **Studies in volkenrecht**, serie I, 1904, 571.
- De Vries, H. "Labour market", 78-101.
11. De Jonge, J.A. **De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914**. Amsterdam, 1968, 21.
12. Reyne, K. "Ontvolking van het platteland" in: **Vragen des tijds**. Dl. 1. Haarlem, 1902, 215.
13. Ravenstein, E.G. "The laws of migration" in: **Journal of the Royal Statistical Society**, 52. June, 1889, 241-301.
- Het economisch motief werd eveneens in 1889 benadrukt door C. Roest in zijn dissertatie: **Opmerkingen naar aanleiding van de wet, houdende bepalingen omtrent den doortocht en het vervoer van landverhuizers**. Leiden, 1889, 5.
14. Lucas, H.S. **Netherlanders in America: Dutch immigration to the United States and Canada 1789-1950**. Ann Arbor, 1955, 337.
15. Zie voor de stichting van de nederzettingen in Sioux County:
- Brinks, H.J. **Schrijf spoedig terug. Brieven van immigranten in Amerika 1847-1920**. Den Haag, 1978, 76-83.
- Dyke, C.L. **The story of Sioux County**. Orange City, Iowa, 1942.
- Van Hinte, J. **Nederlanders in Amerika. Een studie over landverhuizers en volksplanters in de 19e en 20e eeuw in de Verenigde Staten van Amerika**. Groningen, 1928, II, 5.
- Lucas, H.S. **Netherlanders in America**, 322-389.
16. Van Hinte, J. **Nederlanders in America**, II, 35.
17. Brief van de familie Huigen uit Galensburg, Iowa naar Het Bildt in Friesland. The Archives, Calvin College, Grand Rapids, Mi., 12 maart 1880.
18. Swierenga, R.P. "Exodus Netherlands. Promised land America: Dutch immigration and settlement in the United States" in: J.W. Schulte Nordholt en R.P. Swierenga (eds.) **A Bilateral Bicentennial**. Amsterdam, 1982, 136.
19. Blink, H. "De landverhuizing uit Nederland" in: **Vragen van den dag**, 30, 1915, 190.
20. Brinks, H.J. **Schrijf spoedig terug**. 82-83.

21. Van Hinte J. "Friezen in de Vereenigde Staten" in: **Neerlandia, Maandblad van het Algemeen Nederlands Verbond**, Jrg.34, 1930, 161-162.

22. Zie voor emigratie uit andere regio's in Nederland ook de bevindingen van R.P. Swierenga en Y. Saueressig-Schreuder: "Catholic and Protestant Emigration from the Netherlands in the 19th century; a comparative social structural analysis" in: TESSG, Jrg.74, 1983, nr.1, 26.

